

Forumtekst

De impact van de coronamaatregelen op kinderen en jongeren: een overzichtsstudie

Rozelien Van Erdeghem

Kenniscentrum Kinderrechten (KeKi)

Ellen Van Vooren

Kenniscentrum Kinderrechten (KeKi)

Susan Lagaert

Postdoctoraal onderzoeker en coördinator Jeugdonderzoekplatform (JOP), Vakgroep Sociaal Werk en Sociale Pedagogiek, UGent

Wat is de impact van de coronamaatregelen op Vlaamse en Brusselse kinderen, jongeren en jongvolwassenen? Met die vraag ging het Kenniscentrum Kinderrechten (KeKi) samen met het Jeugdonderzoekplatform (JOP) aan de slag. De impact van de coronamaatregelen op kinderen en jongeren was de voorbije jaren het onderwerp van onderzoek en bevragingen. Deze informatie bleek echter vaak versnipperd. Er was weinig inzicht in de overkoepelende tendensen, conclusies en blinde vlekken. Om hieraan tegemoet te komen, omvat de overzichtsstudie van KeKi en JOP een analyse van academisch onderzoek, maar ook onderzoek en bevragingen vanuit het maatschappelijke middenveld of beleid in Vlaanderen en Brussel. Midden 2022 werd het op dat moment beschikbare onderzoek verzameld via een systematische literatuurstudie (op basis van het PRISMA-protocol). Er werden in totaal 115 onderzoeken geanalyseerd.

De verschillende inzichten vanuit de geanalyseerde onderzoeken werden voorgelegd tijdens het IMPULS-evenement, een cocreatief kennisinitiatief over corona, kinderen, jongeren en jongvolwassenen. Tijdens dit evenement reflecteerden zestien beleidsmakers, onderzoekers en praktijkwerkers over verschillende onderzoeksbevindingen om zo inzichten te ontkrachten, te bevestigen of aan te vullen.

De overzichtsstudie brengt de impact van de coronamaatregelen in beeld van zeven levensdomeinen bij kinderen, jongeren en jongvolwassenen: gezondheid, specifieke doelgroepen, onderwijs en werk, wonen en buurtbeleving, sociale media, vrije tijd en geweld en conflict. Deze thema's houden onder andere verband met volgende kinderrechten, zoals vermeld in het door België geratificeerde VN-kinderrechtenverdrag: artikel 2 (non-discriminatie), artikel 3 (belang van het kind), artikel 6 (leven en ontwikkeling), artikel 12 (mening geven en gehoord worden), artikel 19 (geweld, mishandeling en verwaarlozing), artikel 24 (gezondheid en gezondheidszorg), artikel 28 (onderwijs) en artikel 31 (vrije tijd, spel en recreatie).

In deze tekst gaan we niet inhoudelijk in op de verschillende thema's maar geven we een overkoepelende beschouwing. De focus ligt eerder op de impact van de coronamaatregelen dan op de gezondheidsimpact van COVID-19 zelf. In deze forumtekst gaan we dieper in op de hiaten en de aanbevelingen die volgen uit de overzichtsstudie over onderzoek en kinderrechten.

1. DE CORONAPANDEMIE EN ONDERZOEK: NOOD AAN MEER ONDERZOEK OF DUIK IN DE BESTAANDE DATA?

De hoeveelheid aan onderzoek over de impact van de coronamaatregelen op kinderen en jongeren is enorm. Veel onderzoekers focusten zich, zeker in het begin van de pandemie, op de coronapandemie als onderzoeksobject of verzamelden binnen lopend onderzoek gegevens over COVID-19 en de impact op kinderen en jongeren. Onderzoeksresultaten en datasets over COVID-19 werden naarstig verzameld en gedeeld door organisaties, zoals de Wereldgezondheidsorganisatie (WGO) en uitgeverijen, vaak uitzonderlijk zonder *paywall*. Onderzoeksresultaten werden zelfs gedeeld nog voor de *peer review* plaatsvond (*preprint*), zodat de eerste resultaten inzetbaar waren voor verder onderzoek en beleid en praktijk konden ondersteunen. Dit alles wijst op een grote betrokkenheid van het onderzoeksveld in de coronapandemie.

Een gedeelde onderzoeksagenda vanuit kennisinstellingen en beleidsmakers, met oog voor kinderen, jongeren en jongvolwassenen, leek echter te ontbreken. De brug tussen beleid, praktijk en onderzoek werd bovendien te weinig gemaakt. In het geheel van kennisopbouw was er onvoldoende aandacht voor ervaringskennis van praktijkwerkers. Hierdoor mist onderzoek en beleid een deel van de werkelijkheid. De praktijk kan (tot op zekere hoogte) ook als toetssteen gebruikt worden voor wat al werd onderzocht, om overbevraging (en de bijhorende bevragingsoefening) te vermijden. Het betrekken van personen met praktijkervaring draagt bij tot een relevant en gedragen onderzoek of beleid.

Het grootste deel van de geselecteerde onderzoeken uit de overzichtsstudie hanteerde een gelijkaardige methodologie. Onderzoeken gebeurden voornamelijk in een korte onderzoeksperiode van enkele maanden en tijdens de eerste coronaperiode. Er was een sterke focus op eenmalig onderzoek op basis van online bevestigingen. De deelnemers aan onderzoek werden zelden op toevallige wijze geselecteerd. Er werd in de plaats gebruik gemaakt van een gemakssteekproef door rekrutering van deelnemers die gemakkelijk (bv. online) te bereiken zijn.

De overwegend gelijkaardige methodologie in verschillende onderzoeken heeft gevolgen voor de generaliseerbaarheid van de resultaten van die onderzoeken naar alle Vlaamse kinderen, jongeren en jongvolwassenen. Het is bijvoorbeeld moeilijker om kinderen in kwetsbare situaties, zoals kansarme kinderen, kinderen met een handicap of kinderen in de jeugdhulp te betrekken bij onderzoek wanneer de meeste onderzoeken online gebeuren. Kinderen in kwetsbare situaties hebben namelijk niet even gemakkelijk toegang tot het internet. De ondervertegenwoordiging van kinderen en jongeren in kwetsbare situaties is problematisch omdat we weten dat hun rechten – ook los van de pandemie – sneller onder druk komen te staan. Het meeste onderzoek gebeurde bovendien aan de hand van kwantitatieve

bevragingen, waardoor verdieping van hypotheses, vaststellingen, motieven en ideeën moeilijker te realiseren is. Het is ook moeilijk om de langetermijnpact van de coronamaatregelen in te schatten vanuit de overzichtsstudie. Bestaand onderzoek ging vaak over een bepaalde subgroep, context of thema, en werd ook altijd uitgevoerd in een specifiek tijds kader, gelinkt aan een bepaalde coronagolf en in de context van de toen geldende maatregelen. Elke tendens en tegenstrijdigheid moet dus met de nodige voorzichtigheid worden gelezen. De beperkte uitvoering van longitudinaal onderzoek en terugkerende bevragingen, ook al voor de coronapandemie, zorgt ervoor dat het moeilijk is om de leefwereld van kinderen, jongeren en jongvolwassenen tijdens en na de coronapandemie te vergelijken met de situatie voor de coronapandemie. Het is hierdoor ook moeilijk om in te schatten wat de impact van de coronamaatregelen was doorheen de pandemie. Veel onderzoek focuste op de eerste coronaperiodes, waardoor de impact van de later genomen maatregelen ook onduidelijker blijft.

In het coronaonderzoek werden leeftijdsgroepen vaak samengenomen, hoewel we kunnen veronderstellen dat de impact van de coronamaatregelen verschillend is per leeftijdsgroep. Sommige leeftijdsgroepen, zoals jonge kinderen, waren bovendien zelden betrokken bij onderzoek, waardoor er weinig inzicht is in de impact van de coronamaatregelen op baby's, peuters en kleuters.

Sommige doelgroepen werden onvoldoende betrokken bij onderzoek. Het betreft voornamelijk kinderen, jongeren en jongvolwassenen die doorgaans al moeilijk te bereiken waren in het onderzoek, en zeker via online bevragingen. Tijdens het IMPULS-evenement werden enkele vergeten doelgroepen benoemd die eerder al geïdentificeerd waren in de literatuurstudie. Het betreft onder andere schoolverlaters, LGBTQIA+ personen, personen met een moeilijke thuissituatie of personen met een migratieachtergrond. Doordat deze doelgroepen onvoldoende bereikt werden met onderzoek blijft het vaak onduidelijk welke noden en belangen deze kinderen hadden tijdens de coronapandemie en welke impact de maatregelen op hen hadden.

Er zitten hiaten in de huidige kennis over de impact van de coronamaatregelen. Er is bijvoorbeeld weinig informatie verzameld over de impact van de coronamaatregelen specifiek op jongvolwassenen die werken. De eindrapportage van onderzoek is (om verschillende redenen) vaak beperkter dan wat er mogelijk is met de verzamelde data. Zo bevatten verschillende onderzoeken over volwassenen ook informatie over jongvolwassenen. Het eindrapport van het onderzoek spreekt vaak enkel over de volwassen bevolking in het algemeen. Bestaande gegevens zouden dan ook verder geanalyseerd kunnen worden in relatie tot jongvolwassenen. Ook bepaalde onderwerpen, zoals de impact van de coronamaatregelen op seksuele gezondheid, worden zelden aangekaart. Over andere onderwerpen, zoals midde-gebruik, is er wel informatie maar zijn de onderzoeksresultaten niet eenduidig.

Er zou dan ook verder ingezet moeten worden op diversiteit in onderzoek, en voornamelijk op onderzoek over een lange termijn, gebaseerd op representatieve steekproeven en vanuit kwalitatieve of *mixed-method* onderzoeksmethoden. Er moet bij het bepalen van toekomstig beleid en onderzoek rekening gehouden worden met

hiaten in de bestaande kennis. De overzichtsstudie toont echter aan dat het niet louter een kwestie is van ‘meer onderzoek’, maar de vraag naar het verder benutten van bestaande data, kennisdeling en het investeren in een gedeelde onderzoeksagenda in tijden van crisis.

2. DE CORONAPANDEMIE EN KINDERRECHTEN: WAT LEERT EEN GEZONDHEIDSCRISIS ONS OVER KINDERRECHTEN IN CRISIS?

Het is duidelijk uit de overzichtsstudie dat er een impact is van de coronamaatregelen op de leefwereld van kinderen, jongeren en jongvolwassenen en bijgevolg ook op kinderrechten. Of deze impact al dan niet een schending van die rechten betekende, was geen onderdeel van de analyse. Er wordt in de overzichtsstudie geen standpunt ingenomen over de legaliteit, noodzakelijkheid, effectiviteit of proportionaliteit van de coronamaatregelen. Het opleggen van maatregelen ter bestrijding van een pandemie houdt op zichzelf niet automatisch een disproportionele beperking van de rechten van kinderen in. Er zou verder onderzoek moeten gebeuren naar de omvang van de coronamaatregelen en de impact hiervan op de kinderrechten. Elke maatregel dient in verhouding te staan tot het gezondheidsrisico, de kennis die er was op dat moment en vanuit belangen van kinderen en jongeren als een eerste overweging.

De overzichtsstudie komt tot de conclusie dat net die belangen van de kinderen en jongeren niet altijd prominent aanwezig waren in beleidsbeslissingen. Personen tussen 0 en 25 jaar waren, zeker in het begin van de pandemie, een vaak vergeten groep bij het opstellen van de coronamaatregelen. Er was zeker onvoldoende aandacht voor bepaalde doelgroepen, zoals eerder besproken. Ook de belangen van personen tussen 0 en 25 jaar bleven, zeker in het begin van de pandemie, grotendeels onder de radar.

Kinderen en jongeren begrepen de coronamaatregelen over het algemeen goed, maar ze voelden zich niet altijd begrepen. Kinderen hadden niet altijd het gevoel te mogen meepraten over de coronamaatregelen. Het is dan ook belangrijk om in de toekomst aan participatief beleid te doen met aandacht voor communicatie. Hierbij is het belangrijk om aandacht te hebben voor kinderen en jongeren in kwetsbare situaties. De communicatie moet herkenbaar zijn en toepasbaar op de leefwereld van kinderen en jongeren. Enkel zo kunnen de participatierechten en het belang van het kind gegarandeerd worden.

Op bepaalde levensdomeinen, zoals onderwijs, was de negatieve impact van de coronamaatregelen groot. Dit had ook een impact op de rechten hieraan verbonden. Het sluiten van de scholen en het inzetten op digitaal onderwijs had een impact op de toegang tot kwaliteitsvol onderwijs. Leerlingen en ouders vreesden voor leerverlies, al blijft de langetermijnpact nog onduidelijk. Voor sommige kinderen en jongeren was het moeilijk om deel te nemen aan het onderwijs om verschillende redenen, zoals geen stabiele toegang tot het internet, onvoldoende materiaal, gebrek aan een rustige ruimte, onaangepaste lessen of minder steun van ouders. Hierdoor werd bestaande onderwijsongelijkheid versterkt en kwam inclusief onderwijs nog meer onder druk te staan. De overzichtsstudie wijst ook op een

mogelijke toename en intensifiëring van geweld, verwaarlozing en misbruik, wat het recht op bescherming tegen mishandeling en verwaarlozing onder druk zet. Ook wat gezondheid betreft, was de impact van de coronamaatregelen groot. De uitgestelde zorg als gevolg van de coronamaatregelen bijvoorbeeld, is een reden tot bezorgdheid voor wat het recht op toegang tot gezondheidszorg betreft en het recht op de hoogst mogelijke graad van gezondheid. Tijdens een pandemie zou de continuïteit van de gezondheidszorg gegarandeerd moeten blijven, inclusief de maatschappelijke diensten. Hierbij moeten de belangen en behoeften van kinderen voldoende vervuld worden.

Niet voor alle maatregelen is onderzoek beschikbaar, waardoor het moeilijk is om de impact op de rechten van het kind in te schatten. De coronamaatregelen zorgden bijvoorbeeld, zeker in het begin van de pandemie, voor een gestegen digitale invulling van vrijetijdsbesteding, sociale contacten en onderwijs. Uit de geanalyseerde onderzoeken is de impact van deze digitale invulling op kinderrechten, en meer specifiek op het recht op privacy, onduidelijk. Over sommige onderwerpen, zoals het gebruik van het virtueel sportaanbod, en bij uitbreiding *esports*, is er weinig onderzoek gebeurd. De impact van het stijgend gebruik van *esports* tijdens de pandemie op kinderrechten, zoals het recht op spel en het verbod op kinderarbeid, blijft dan ook onbepaald.

3. DE CORONAPANDEMIE EN DE TOEKOMST: EEN WAKE-UPCALL

In het begin van de pandemie werd soms gesteld dat de COVID-pandemie een grote gelijkmaker is: iedereen kan er namelijk ziek van worden. Uit de overzichtsstudie blijkt echter dat dit niet het geval is. De coronapandemie versterkte ongelijkheden en moeilijkheden die al bestonden voor de pandemie. Het is duidelijk dat de coronapandemie een overwegend negatieve impact had op kinderen, jongeren en jongvolwassenen en hun rechten. De rechten van kinderen en jongeren op verschillende levensdomeinen kwamen door de coronamaatregelen onder druk te staan. Kinderen, jongeren en jongvolwassenen die zich voor de pandemie in kwetsbare situaties bevonden, ervaarden een meer negatieve impact van de coronamaatregelen. Hoewel de onderzoeken slechts een beperkt inzicht bieden in de leefwereld van deze kinderen en jongeren, zijn een aantal zaken reeds gekend. Zo hadden de maatregelen over het gebruik van de publieke ruimte een meer negatieve impact op kinderen en jongeren die opgroeien in kleine leefruimtes of zonder tuin. Ook had de uitgestelde zorg een grotere impact op personen in kwetsbare situaties. Kinderen en jongeren in kwetsbare situaties gaven ook aan het moeilijk te hebben met *preteaching* en huiswerk in het begin van de coronapandemie. De lessen die we leren uit het onderzoek, kunnen we dus niet enkel gebruiken voor een toekomstige pandemie of gezondheidscrisis, maar zeggen ook iets over de structurele ongelijkheden en moeilijkheden die al bestonden voor de pandemie. De inzichten uit de onderzoeken zijn ook een *wake-up call* om bepaalde tekortkomingen, zoals wachtlijsten voor psychosociale hulp van kinderen en jongeren, structureel aan te pakken en zo kinderrechten te versterken.

De maatregelen genomen tijdens de coronapandemie hadden niet enkel een negatieve impact. In een onderzoek gaven pleegkinderen bijvoorbeeld aan dat ze de

combinatie van verschillende vormen van contact, zoals fysiek of virtueel contact, met hun geboorteparenten aangenaam vonden. Het gebruik van virtueel contact zou structureel ingezet kunnen worden bij pleegzorg, ook na de pandemie. Dit zou bijdragen aan het recht op bescherming van het kind buiten het gezin en het recht om contact te houden met de geboorteparenten, rekening houdend met de mening en het belang van het kind.

Het is hoe dan ook belangrijk om in het beleid aandacht te hebben voor de noden van kinderen, jongeren en jongvolwassenen. Uit de overzichtsstudie kwamen aandachtspunten naar voor die verbonden kunnen worden met de prioriteiten in het huidige jeugd- en kinderrechtenbeleidsplan. Zo blijkt bijvoorbeeld uit de overzichtsstudie dat de coronamaatregelen een overwegend negatieve impact hadden op het mentaal welbevinden van kinderen, jongeren en jongvolwassenen, al blijft het moeilijk om de impact op lange termijn in te schatten. De overzichtsstudie geeft een overzicht van risico- en beschermende factoren die gedetecteerd werden in onderzoek. Deze kunnen geïntegreerd worden in beleid om prioriteiten te bepalen op vlak van welbevinden en positieve identiteitsontwikkeling. Ook op vlak van versnelde digitalisering komt de overzichtsstudie tot de conclusie dat bestaande digitale ongelijkheid versterkt werd, maar ook leidde tot ongelijkheden die nog niet bestonden voor de coronamaatregelen. Ook in het onderwijs was de versnelde digitalisering een aandachtspunt voor (de intensifiëring van bestaande) ongelijkheid. Mediawijsheid als prioriteit in het jeugd- en kinderrechtenbeleidsplan kan zinvol bijdragen tot het verwerven van digitale vaardigheden.

4. CONCLUSIE: NOOD AAN EEN DIVERSE AANPAK

De overzichtsstudie biedt inzicht in de onderzoeken die gebeurden naar de impact van de coronamaatregelen op kinderen, jongeren en jongvolwassenen in Vlaanderen en Brussel. In de overzichtsstudie wordt geen standpunt ingenomen over de vraag of de coronamaatregelen al dan niet een schending inhouden van kinderrechten. Toch is het duidelijk uit de overzichtsstudie dat de negatieve en omvangrijke impact op verschillende levensdomeinen van kinderen en jongeren druk zette op de kinderrechten, in het bijzonder voor kinderen en jongeren in kwetsbare situaties. Onderzoek zou verder moeten inzetten op het beoordelen van de omvang van de coronamaatregelen en de impact hiervan op kinderrechten. Er zou onderzoek moeten gebeuren waarin de legaliteit, effectiviteit en proportionaliteit van de coronamaatregelen tijdens de verschillende fases van de pandemie worden beoordeeld. Hierbij zou onderzoek aandacht kunnen hebben voor het recht op gezondheid. We denken dan onder andere aan de impact van de maatregelen die resulteerde in een beperkte toegang tot de gezondheidszorg en medicatie, de uitgestelde zorg en mogelijke ongelijkheid en discriminatie in de gezondheidszorg. Onderzoek zou ook de impact op het recht op vrije tijd, spel en recreatie en de vrijheid van vereniging kunnen analyseren, zeker wat betreft de maatregelen die de toegang tot de publieke ruimte en fysieke sociale contacten beperkten. Het zou interessant zijn om wat deze maatregelen betreft ook verder onderzoek te doen naar de kinderen en jongeren die in aanraking kwamen met de politie of het gerecht wegens schending van de coronamaatregelen. We denken verder aan het recht op de bescherming van de pri-

vacy en de impact van coronamaatregelen zoals thuisonderwijs en *telehealth*. Ook de impact op de rechten van kinderen met een handicap, en dan in het bijzonder de maatregelen die effecten hadden op het onderwijs, de zorg, opvang en de contacten met familie of zorgverleners, zouden onderwerp moeten zijn van onderzoek. Hetzelfde geldt voor kinderen in de jeugdhulpverlening en kinderen in migratie.

Diversiteit in onderzoek wordt aangemoedigd, zowel naar duurtijd, als naar onderzoeksmethode en doelgroep. Het is ook cruciaal dat personen in kwetsbare situaties meer aandacht krijgen, om zo net tegen te gaan dat beleidsbeslissingen vertrekken vanuit een norm. Zoals eerder besproken, is de coronapandemie zeker niet de grote gelijkmaker. De coronapandemie is wel een *wake-up call* om reeds bestaande ongelijkheden en moeilijkheden aan te pakken. De lessen die we meenemen uit het onderzoek tijdens de coronapandemie, kunnen niet enkel dienen als inspiratie voor het versterken van kinderrechten in crisis, maar ook nadien. De studie zet onderzoek, beleid en praktijk aan om het kinderrechtenperspectief als kader te hanteren, maar ook het kinderrechtenperspectief te verduidelijken in hun handelingen. Een grondige belangenbeoordeling van kinderen en jongeren staat daarbij op de voorgrond. Uit onderzoek komen bepaalde hefboomen naar boven om structurele ongelijkheden en toegang tot sociale grondrechten aan te pakken. Een focus op sociaal en participatief beleid, gebaseerd op gedifferentieerd onderzoek draagt de voorkeur.

REFERENTIES

KeKi en JOP, *Impact van de coronamaatregelen op kinderen, jongeren en jongvolwassenen: een overzichtsstudie*, 2022. Voor de volledige overzichtsstudie, zie: www.keki.be/nl/coronakinderrechten.